

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA TƏBİƏT

Bibixanım Orucəli qızı İbadova

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun şöbə müdiri,

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

b.ibadova@arti.edu.az

Zəngin ədəbi irsə malik dahi şairimiz Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı elə bir xəzinədir ki, hikmət dolu hər misrası, hər beyti sirli bir aləmi xatırladır. Hələ vaxtilə Hindistanın türkəsilli böyük şairi Əmir Xosrov Dəhləvi Nizami yaradıcılığını yüksək qiymətləndirərək yazırdı:

Nizami hər sözü demiş birinci,

Qoymamış cilasız qalsın bir inci.

İnsana və insanlığa yüksək dəyər verən şairin əsərlərində milli və bəşəri ideyalar, mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlər o qədər dolğun ifadə olunmuşdur ki, əsrlər ötməsinə baxmayaraq hələ də aktuallığını itirməmişdir. O elə bir düha, şəxsiyyət idi ki, bədii təxəyyülünün gücü ilə zamanı qabaqlamış və müxtəlif elm sahələrinə: riyaziyyat, fizika, kimya, təbiətşünaslıq, astronomiya, memarlıq və sairə dair əvəzsiz fikirlər söyləmişdir. Xüsusilə, dünyanın yaradılışı, bizi əhatə edən göy cisimləri haqqında fikirləri heyranəmiz dərəcədə düşündürücüdür. Bu baxımdan, “İskəndərnamə” əsərində “İskəndərin yeddi yunan filosofu ilə xəlvətə çəkilməsi” hissəsi diqqəti cəlb edir. Yunan filosoflarının Kainatın yaranması barədə fikirlərini əslində Nizaminin fəlsəfi baxışları kimi də dəyərləndirmək olar. Məsələn, alimlərdən Fərfuryusa görə göy daim hərəkətdə, yer və torpaq isə sükunətdədir :

Maye olan hissə etdi hərəkət,

Quru olan isə tapdı sükunət.

Hərəkət eləyən - göy oldu, parlaq.

Sükunətdə qalan - bu yer, bu torpaq. [4, s. 599]

İnsansevərliyi ilə tanınan böyük sənətkar təbiətə qarşı da humanist mövqedədir. Şair yurdunun təbiətini, təbii gözəlliklərini böyük ustalıqla, tükənməz sevgi ilə vəsf etmişdir. O, qəsidələrinin birində təbiətə məhəbbətini, onun qorunması ilə bağlı qayğılarını belə ifadə etmişdir:

Bu təbiət anamızdır, onu sevmək xoşdur,
Ana ardınca uşaq qəlbi məhəbbətdə olar. [1 , s. 81]

Göründüyü kimi, şair təbiəti ana qoyunu ilə müqayisə edir, onu “ana” sözü ilə röv-nəqləndirir.

“İskəndərnamə” əsərində Bərdəni tərif edərkən bu qədim şəhərimizi “gülüstan” adlandırır, onun təbiətini bənzərsiz boyalarla elə təsvir edir ki, oxuduqca göz önündə laləli dağların, yaşıl meşələrin, sakit axan çayların, bağlarda çəh-cəh vuran quşların tablosu canlanır. Şair vətənini şən, qayğıdan, kədərdən azad diyar kimi belə tərənnüm edir:

Səssizlik içində dincəlir gülşən,
Torpağı silinmiş qayğı, kədərdən....
O yaşıl yerləri dolaşib-gəzsən,
Şənlikdən başqa bir xəyal görməzsən. [4, s.378]

Nizami ilin fəsillərini bütün gözəlliyi ilə canlandıran, oxucusuna sevdiren yüksək zövqlü qələm ustasıdır. O, məşhur “Leyli və Məcnun” poemasında baharın gəlişini belə təsvir edir:

Sərđi xalısını səhraya min gül,
Bəzədi torpağı süsənlə sünbül,
Ağacda qönçələr baxdı göz-gözə,
Bənzədi qayğısız gülər bir üzə.
Qırmızı lalədən, sarı çiçəkdən,
Təbiət bir bayraq qaldırdı bilsən. [3 , s.499]

Nizaminin yaradıcılığında təbiətin gözəllikləri ilə yanaşı, təbiət hadisələri də geniş əksini tapmış, onların xüsusiyyətləri bədii sözün qüdrətilə elmi əsaslarla açıqlanmışdır. “Xosrov və Şirin“ poemasında belə nümunələrə kifayət qədər yer verilmişdir:

Dənizlər olmasa, yağmaz buluddan,
Yağış da yağmasa, yaranmaz ümman.[3, s.379]

***

Dağlardan süzülüb axan hər bulaq
Dənizə qovuşar axırda ancaq.[4, s.591]

***

Elə ki bağlarda yarpaq tökülər,
Xəzan yellərindən gətirər xəbər. [3, s.388]

***

Zəlzələ zamanı yarılar dağlar,
Ucalar qorxsun ki, onlar tez uçar [3, s.398]

***

Bu sakit dənizə bel bağlama, dur!
Adətinə görə, o, insan udur. [3,s.263]

***

Nərgizin gözlərinə sürmə çəkər dan yeli,
Misə qızıl rəngini verən kimya deyilmi? . [3 , s. 85]

“Təbiəti sevmək təkəcə onun gözəlliklərindən zövq almaq deyil, onu qorumaq, qayğısına qalmaq da lazımdır” fikri Nizaminin əsərlərində bu və ya digər formada əksini tapmışdır. “Sirlər xəzinəsi” əsərində hər bir canlıyı “inci” adlandıran şair insana müraciət edərək deyir:

Qan bahası istəyən çoxdur deyə can alma,

Can verməyə qüdrətin yoxdur deyə can alma. [2, s. 97]

“Xosrov və Şirin” əsərində ağacların kəsilməsi, heyvanların ovlanmasına münasibətini o, müdrikcəsinə belə ifadə etmişdir:

Ağacı yıxanlar tez yığırlar,

Ovçunun axırı dilənçi olar. [3 , s.407]

Təbiət və təbiət hadisələrinin canlıların həyatına təsiri də şairin diqqətindən yayınmamışdır. Bununla bağlı “İqbalnamə” əsərində yazır:

Bizim bu torpaqda hələ də çox var,

Heç ayaq dəyməmiş səhralar, dağlar.

Orda göyertidən, sudan əsər yox,

İsti bərk istidir, soyuq bərk soyuq.

Bir yerdə göyerti bitməsə əgər,

Orda canlı məxluq necə ömr edər? [4, s.633]

Qeyd etmək lazımdır ki, şair yaratdığı obrazların əhvali-ruhiyyəsini, keçirdiyi hiss-həyəcanları təbiət və təbiət hadisələri ilə əlaqələndirməklə çox maraqlı bənzətmələr yaratmışdır. Məsələn, “Xosrov və Şirin” əsərində Məhin Banunun Şirinə öyüd verərkən deyir:

Səbr etmək vaxtıdır, tələsmə barı,

Sular çətin axar üzüyuxarı. [3, s.261]

Yaxud da Şirinin Xosrovla bağlı izzətlərini belə ifadə edir:

Xəstəyəm, yerim daş, yaramda tikan,

Gül dərməyə gedib, tikan dərmişəm. [3, s.275]

“Leyli və Məcnun” əsərində “Payızın yetişməsi və Leylinin ölümü” hissəsində payızın gəlişi ilə “torpağa pay olar hər qızıl yarpaq” deyən şair Leylinin xəstələnməsini və dünyasını dəyişməsinə təbiətə məxsus mənzərələr fonunda verir:

Payız bu tufanı qurduğu anda,

Qəlbən yaralandı bir gülüstan da.

Ucalıq taxtından Leyli düşərək,

Bir dərd quyusuna endi o mələk.

Sızladı bağrının baharı tel-tel,

Onun çırağına sillə vurdu yel. [3, s.614]

Göründüyü kimi, Nizami insan xarakterini, onun mahiyyətini təbiətlə qarşılıqlı əlaqədə aydınlaşdırmağa çalışmışdır. Məhz bu mövqedən yanaşaraq ümumtəhsil məktəblərində tədris edilən fənlərin şagirdlər tərəfindən mənimsədilməsində Nizaminin fikir dünyasından bəhrələnmək olduqca faydalı olardı. Fikrimizcə, şairin əsərlərindən seçilmiş Yer, təbiət və təbiət hadisələri ilə bağlı nümunələrdən V sinifdə “Təbiət” (V sinif: “Yer planeti Günəş sistemində”, “Təbii fəlakətlər”, ”Ətraf mühit və biz”), “Coğrafiya” (VI sinif: “Zəlzələ təbiət

hadisəsidir”, “Zəlzələ zamanı nə etməli?”, “Təbiətdə suyun dövrəni”), “Həyat bilgisi” (VII sinif: “Hərəkət materiyanın xassəsidir”, “Təbiətdəki qarşılıqlı təsirlər”) və s. fənlərin tədrisində istifadə edilməsi məqsədəuyğundur.

Ədəbiyyat

1. Nizami Gəncəvi. Lirikə, Bakı, Gənclik, 1980
2. Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi, Bakı, Yazıçı, 1981
3. Nizami Gəncəvi. Əsərləri, 2 cildə, I cild, Şərq-Qərb, Bakı, 2013, 780 s.
4. Nizami Gəncəvi. Əsərləri, 2 cildə, II cild, Şərq-Qərb, Bakı, 2013, 764 s.